SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNI XALQARO HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNING ZAMONAVIY YO‘NALISHLARI

Maratova Shaxsanem Marat qizi
E-mail:shaxsanemmaratova03@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishni xalqaro huquqiy tartibga solishning zamonaviy yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Sun’iy intellekt tizimlarining transchegaraviy xususiyati, yurisdiksiya, javobgarlik va xalqaro standartlarni shakllantirish bilan bog‘liq masalalar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, BMT, UNESCO, Yevropa Kengashi va Yevropa Ittifoqi doirasida shakllangan huquqiy me-xanizmlarning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, xalqaro huquq, xalqaro tartibga solish, AI Act, yurisdiksiya, javobgarlik, inson huquqlari, xalqaro standartlar.

Kirish

Sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi zamonaviy xalqaro huquq oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Bugungi kunda SI tizimlari davlat boshqaruvi, tibbiyot, ta’lim, moliya, transport, xavfsizlik va axborot-kommunikatsiya sohalarida keng qo‘llanilmoqda. Shu bilan birga, generativ sun’iy intellekt, katta til modellari va avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimlarining rivojlanishi mavjud huquqiy mexanizmlarni yangi texnologik sharoitlarga moslashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Sun’iy intellektni huquqiy tartibga solishning murakkabligi, avvalo, uning transchegaraviy xususiyati bilan bog‘liq. SI tizimi bir davlatda ishlab chiqilishi, uning serverlari boshqa davlat hududida joylashishi va xizmatlar uchinchi davlat fuqarolariga taqdim etilishi mumkin. Natijada SI faoliyati bilan bog‘liq huquqiy munosabatlarda qaysi davlat qonunchiligi qo‘llanilishi, vakolatli yurisdiksiya qanday aniqlanishi va yetkazilgan zarar uchun kim javobgar bo‘lishi kabi masalalar yuzaga keladi.

Masalan, xorijiy kompaniya tomonidan ishlab chiqilgan SI tizimi boshqa davlat

fuqarosiga nisbatan noto‘g‘ri avtomatlashtirilgan qaror chiqargan taqdirda, zarar ko‘rgan shaxsning huquqlarini qaysi davlat qonunchiligi asosida himoya qilish masalasi murakkablashadi. Shu sababli faqat milliy qonunchilikka asoslangan tartibga solish SI tizimlarining global faoliyati bilan bog‘liq barcha huquqiy munosabatlarni qamrab olishi qiyin.

Sun’iy intellekt sohasidagi xalqaro yondashuvlarning shakllanishida UNESCO muhim o‘rin tutadi. Tashkilot tomonidan 2021-yilda qabul qilingan “Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence” hujjatida SI texnologiyalarini ishlab chiqish va qo‘llash inson qadr-qimmati, inson huquqlari, adolatlilik, shaffoflik, xavfsizlik va inson nazorati kabi tamoyillarga asoslanishi kerakligi belgilangan [1]. Mazkur hujjat majbu-riy xalqaro shartnoma bo‘lmasa-da, davlatlar uchun SI sohasidagi siyosat va huquqiy mexanizmlarni shakllantirishda muhim xalqaro standart vazifasini bajaradi.

Sun’iy intellektni global miqyosda tartibga solish masalasi Birlashgan Millatlar Tashkiloti doirasida ham rivojlanmoqda. BMT Bosh Assambleyasi 2024-yil 21-martda A/RES/78/265 rezolyutsiyasini qabul qildi. Unda xavfsiz, himoyalangan va ishonchli sun’iy intellekt tizimlarini rivojlantirish, SI texnologiyalaridan barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda foydalanish va davlatlar o‘rtasidagi raqamli tafovutni kamay-tirish zarurligi ta’kidlangan [2]. Ushbu yondashuv SI masalasining alohida davlatlar doirasidan chiqib, global huquqiy va siyosiy muammoga aylanganini ko‘rsatadi.

Yevropa Ittifoqida esa sun’iy intellektni tartibga solish bo‘yicha yanada aniq huquqiy mexanizm yaratildi. Regulation (EU) 2024/1689 -Artificial Intelligence Act (AI Act) SI tizimlarini ularning xavf darajasidan kelib chiqib tartibga solishga asos-langan [3]. Ushbu yondashuvga ko‘ra, SI tizimining inson xavfsizligi va fundamental huquqlariga ta’siri qanchalik yuqori bo‘lsa, unga nisbatan qo‘yiladigan huquqiy talablar ham shunchalik kuchli bo‘ladi. Ayrim SI amaliyotlariga taqiq belgilanadi, yuqori xavfli tizimlarga esa xavflarni boshqarish, ma’lumotlar sifati, hujjatlashtirish, shaffoflik va inson nazorati kabi talablar qo‘yiladi.

Mazkur model xalqaro huquq uchun ham muhim tajriba hisoblanadi. Chunki xavfga asoslangan yondashuv barcha SI tizimlarini bir xil tartibda cheklash o‘rniga, ularning real xavf darajasini hisobga olish imkonini beradi. Bu, bir tomondan, inson huquqlari va xavfsizlikni himoya qilishga, ikkinchi tomondan esa ilmiy-texnologik innovatsiyalarning rivojlanishiga sharoit yaratadi.

Sun’iy intellektni xalqaro huquqiy tartibga solishda Yevropa Kengashining 2024-yildagi “Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law” hujjati alohida ahamiyatga ega [4]. Mazkur Konven-siya SI tizimlarining hayotiy sikli davomida amalga oshiriladigan faoliyat inson huquqlari, demokratiya va qonun ustuvorligi tamoyillariga muvofiq bo‘lishini ta’min-lashga qaratilgan. Uning ahamiyati shundaki, SI boshqaruvida etik tavsiyalardan xalqa-ro huquqiy majburiyatlarga asoslangan mexanizmlarga o‘tish tendensiyasi kuchaymoqda.

Xalqaro huquq uchun yana bir dolzarb masala-sun’iy intellekt faoliyati natijasida yetkazilgan zarar uchun javobgarlikni belgilashdir**.** Masalan, tibbiy SI noto‘g‘ri tavsiya bersa yoki avtonom tizim zarar yetkazsa, javobgarlikni ishlab chiquvchi, ishlab chiqaruvchi, xizmat ko‘rsatuvchi tashkilot yoki foydalanuvchi o‘rtasida taqsimlash masalasi paydo bo‘ladi. Virginia Dignum mas’uliyatli sun’iy intellekt tushunchasini tahlil qilib, javobgarlik masalasi texnologiyani yaratishdan boshlab undan foyda-lanishgacha bo‘lgan butun jarayonda hisobga olinishi lozimligini ta’kidlaydi [5]. Shu sababli SI uchun javobgarlikni faqat yakuniy foydalanuvchi bilan bog‘lash yetarli emas.

Bundan tashqari, xalqaro miqyosda SI uchun yagona yondashuvning mavjud emasligi huquqiy fragmentatsiya muammosini yuzaga keltirishi mumkin. Ayrim dav-latlarda qat’iy huquqiy talablar joriy qilinayotgan bir paytda, boshqa davlatlarda SI asosan umumiy qonunchilik yoki ixtiyoriy etik qoidalar orqali tartibga solinishi mum-kin. Bunday farqlar transchegaraviy raqamli xizmatlarni ko‘rsatishda huquqiy noaniqliklarni keltirib chiqaradi.

Nathalie A. Smuha sun’iy intellekt boshqaruvida inson huquqlariga asoslangan yondashuvning imkoniyatlari va chegaralarini tahlil qilib, etik prinsiplarni e’lon qilishning o‘zi yetarli emasligini, ularni samarali boshqaruv va huquqiy mexanizmlar bilan mustahkamlash zarurligini ko‘rsatadi [6]. Shu jihatdan xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilayotgan standartlarning davlatlarning milliy qonunchiligiga bosqichma-bosqich implementatsiya qilinishi muhimdir.

Sun’iy intellektni tartibga solishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri umumiy minimal xalqaro standartlarni shakllantirish hisoblanadi. Bunday standartlar, eng av-valo, yuqori xavfli SI tizimlarini baholash, inson nazoratini ta’minlash, xavfsizlik talab-lariga rioya qilish, javobgarlikni aniqlash va huquqi buzilgan shaxslar uchun samarali himoya vositalarini yaratishga qaratilishi lozim. Shu bilan birga, xalqaro standartlar SI sohasidagi innovatsiyalarni asossiz cheklamasligi kerak.

Xulosa qilib aytganda**,** sun’iy intellekt texnologiyalarining global va transchega-raviy xarakteri ularni samarali tartibga solishda xalqaro hamkorlikni zarur shartga aylantirmoqda. BMT, UNESCO, Yevropa Kengashi va Yevropa Ittifoqida shaklla-nayotgan yondashuvlar SI sohasida umumiy huquqiy tamoyillarning bosqichma-bosqich rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Kelgusida davlatlar o‘rtasida SI tizimlarining xavfsizligi, yurisdiksiya, javobgarlik va inson huquqlarini himoya qilish bo‘yicha umumiy minimal standartlarni shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Bunda huquqiy tartibga solishning asosiy maqsadi texnologik taraqqiyotni cheklash emas, balki innovatsiyalar rivoji bilan inson huquqlari, xavfsizlik va qonun ustuvorligi o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashdan iborat bo‘lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO, 23 November 2021.
2. United Nations General Assembly. Seizing the Opportunities of Safe, Secure and

Trustworthy Artificial Intelligence Systems for Sustainable Development. Resolution A/RES/78/265. New York: United Nations, 21 March 2024.

3. European Parliament and Council of the European Union. Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. 2024.
4. Council of Europe. Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. CETS No. 225. Strasbourg: Council of Europe, 2024.
5. Dignum V. Responsible Artificial Intelligence: How to Develop and Use AI in a Responsible Way. Cham: Springer, 2019.
6. Smuha N.A. Beyond a Human Rights-Based Approach to AI Governance: Promise, Pitfalls, Plea. Philosophy & Technology. 2021. Vol. 34. P. 91–104. DOI: 10.1007/s13347-020-00403-w.